

HET BEGIN VAN GELDROP EN ZESGEHUCHTEN, HEEZE EN STERKSEL, LEENDE EN LEENDERSTRIJP

Ad Maas

Het verkennen van de vroegste geschiedenis van de dorpen Geldrop en Zesgehuchten, Heeze en Leende en Leenderstrijp wordt ons gemakkelijk gemaakt door Jean Coenen (1), de historicus die van lokale en regionale geschiedenis zijn speciale expertise heeft gemaakt. De geschiedenis van Sterksel was historisch gezien in handen van Anton van Oirschot (2), een journalist die zich op historische zaken toeleefde en onder meer bekend werd door zijn aandeel in de Brabantse Dag. Het verleden van Leende werd al bondig beschreven door een werkgroep (3) die als titel van het boek koos voor: *Dyt gheyt aen der kyrcken van Leendt*. Leenderstrijp kwam apart aan de orde in het boek *Het gilde St-Jan Baptista & Leenderstrijp*, waarin Max Farjon (4) Striyp ook behandelt in de maalstroom der tijden. En dan zijn er de specifiek-archeologische publicaties. In *De sgonste parel van Brabant* besprak Jan Broertjes (5) al de bewoning op de plaats van de huidige dorpen in de oude tijden en de Heemkundekring (6) kwam met een overzichtspublicatie: *15 jaar Archeologisch Onderzoek in Geldrop, Heeze en Leende*. Verder zijn er enkele archeologische projecten (7) op grondgebied van de gemeente Geldrop geweest die ook aparte aandacht verdienen. Er is natuurlijk nog veel meer te vermelden, maar de selectie van deze publicaties volstaat om naar voren te halen hoe oud de dorpen van onze heemkundekring geacht worden. Het vaststellen van ouderdom is uiteraard een kwestie van betrouwbaar dateren. En de vraag die in dit artikel aan de orde komt is of er wat de vroegste geschiedenis van de onderscheiden dorpen betreft betrouwbaar gedateerd is. Wat betreft het dateren van objecten moeten we twee benaderingen onderscheiden: de historische (teksten) en de archeologische. Voor onze dorpen kunnen we dat onderscheid handhaven, omdat er geen

overgangssituaties bestaan tussen *archivalia* en *archeologica*, zoals bijvoorbeeld in het geval van opgegraven vroegmiddeleeuwse grafmonumenten (archeologie) met daarop teksten (epigrafie, dus archivalia). Beide bestanden aan bevindingen komen zo dadelijk aan de orde.

Welke ouderdom?

Een belangrijke kwestie is de vraag wanneer een dorp als nederzetting begint. Bepaalde vondsten uit de lange periode van de steentijd tot en met het jaar 1000 n. Chr. in het huidige gebied van de gemeenten Geldrop(-Mierlo) en Heeze-Leende maken nog niet aannemelijk dat daarmee het begin van onze dorpen wordt aangewezen. Er werd op bepaalde plaatsen op het betreffende grondgebied wel geleefd en gewoond. Het zoeken naar het begin van een dorp veronderstelt dat je inderdaad pas kunt starten met iets wat ter plekke een nederzetting genoemd mag worden die tot nu toe in takt is gebleven. De localisering is dus van belang evenals de continuïteit. Dit zijn criteria om te kunnen spreken van een dorp of stad. Een opmerkelijke kwestie hierbij is wel het verschijnsel dat dorpen en steden zich verplaatst hebben. Als dat duidelijk is (en dat is het geval met Heeze en Geldrop en mogelijk ook met Leenderstrijp) dan moet naar mijn mening rekening gehouden met de voormalige locatie. Zowel Heeze als Geldrop zijn in de dertiende eeuw (ten dele) 'verkast' naar lagere gronden, omdat de klimaatverandering in die periode vooral droogte veroorzaakte. Bij een stad wordt meestal ook nog het verschijnsel van de stadsrechten erbij gehaald, maar dat is meer een politiek criterium. Deze kwestie speelt vooral een rol als het bestaan van een dorp of stad herdacht en gevierd wordt. Zo kan men bijvoorbeeld van Nijmegen aantonen dat het de laatste decennia volgens de feestvierders 2000, 1900 maar ook 900 en 800

jaar bestond. De (streng) eis van historische continuïteit betekent dat we in ons land waarschijnlijk (?) alleen van Maastricht min of meer kunnen aantonen dat het vanaf de Romeinse tijd continu werd bewoond en dus de oudste stad is. De meeste oude steden zitten met een duidelijk leegte in de vroege middeleeuwen (zeg maar van 500 tot 1000 n. Chr.). Een periode zonder archivalia en zonder archeologische vondsten of zonder vondsten die hard gedateerd zijn. Een belangrijke indicatie in verband met een nederzetting is in een groot deel van Europa ongetwijfeld de aanwezigheid van een kerk. In een aantal gevallen ontstaat daarbij zelfs de vraag wat er eerder was: de nederzetting of de kerk. Jean Coenen veronderstelt ook in onze regio vroegmiddeleeuwse kerkjes, gesticht vanuit Tongeren of Maastricht, maar er zijn geen vondsten die deze hypothese ondersteunen. De stichting van een kerk of kapel door bijvoorbeeld Amandus, Willibrord, Ludger of Lebuïnus wordt doorgaans vroeg gedateerd op basis van kopieën van (veronderstelde) oudere documenten, maar van een nederzetting ontbreekt in de genoemde jaren vaak elk spoor en van de oude kerk trouwens ook. Juist op dit terrein zien we vaak een verschil tussen veronderstelde historie en aangetoonde archeologie. Grofweg gesteld kan men zeggen dat tot nu toe nergens in onze regio aannemelijk gemaakt kan worden dat er kerkjes voor het jaar 1000 zijn gebouwd. Soms wordt ook de plaatsnamenkunde (toponymie) aangevoerd als een bron van kennis over de ouderdom van een locatie. In zijn boek over de geschiedenis van Geldrop zegt Coenen op grond van toponiemen dat de gehuchten geleidelijk in de merovingische en vroeg-middeleeuwse tijd zijn ontstaan. Als het gaat om de oudste vermeldingen dan zitten we in de archivalia en alles wat daarnaast verondersteld wordt overnamen in eerdere perioden is als het erop aan komt overwegend speculatief. Toponymie is ongetwijfeld een interessante invalshoek maar toch een zwakke benadering wat betrouwbaar dateren betreft.

Archivalia over de ouderdom van onze dorpen

Leende wordt voor het eerst genoemd in een oorkonde van circa **1225-1240** (er is twijfel over de datering) die te maken heeft met Hugten en de Munsterabdij in Roermond. Daarna komt Leende voor in een oorkonde van 1253 uit het archief van de abdij van Averbode. Het gaat om een ruil van cijnsgoederen in Leende en Heeze. De heer van Heeze, Reinardus, is erbij betrokken. Diens (vermoedelijke) vader Heribertus wordt genoemd in een oorkonde van 1172 die eveneens te vinden is in het archief van Averbode. Deze oorkonde formuleert de verkoop van Sterksel aan de abdij van Averbode die in 1134 was gesticht door de graaf van Loon. Deze oorkonde wordt door Camps en Coenen (1 b, p.28) vals genoemd, omdat ze in 1197 opgesteld kan zijn en niet in 1172. Een 'vergissing van 25 jaren', nu onbeduidend maar toen wellicht van groot belang. Laten we aannemen dat Heeze en Sterksel voor het eerst genoemd worden in **1197**. Van de bekende Hodibaldus-oorkonde, die volgens een Echternachse kopie (?) van circa 1200 uit 784 zou stammen, is nu wel algemeen bekend dat ze niets met ons Heeze te maken heeft. Peter Dekkers (8) heeft laten zien dat tientallen plaatsen de naam Heeze, Hese, Hees etcetera droegen. Zo is de zojuist genoemde Heribertus van Heese, genoemd in 1146 en onder meer door Anton van Oirschot in verband gebracht met Heeze mogelijk iemand die uit Hese bij Bilzen kwam. De oudste schriftelijke stukken in verband met Zesgehuchten (= Genoenhuis, Gijzenrooi, Hoog Geldrop, Hout, Hulst en Riel) komen uit het archief van de Tafel van de H. Geest van 's-Hertogenbosch. Ze dateren van rond **1300**. Deze organisatie kocht boerderijen die verpacht werden en van de pacht werd armenzorg gefinancierd. In het archief van deze tafel is ook de een akte te vinden van **1296** waarin Geldrop voor het eerst wordt genoemd. Uit 1334 is er een volgend document waarin de Hertog van Gelre in Kamerijk (Cambrai) aantoont dat Geldrop zijn

eigendom was. We kunnen stellen dat onze dorpen met zekerheid in de dertiende eeuw voor het eerst als dorp worden genoemd. Dan zijn ze dus ook eerder ontstaan.

De Zesgehuchten rond 1905.

Archeologica in verband met de ouderdom van onze dorpen

In zijn artikel *Bewoning in pre- en protohistorische tijd en middeleeuwen* (1998) is geoloog Jan Broertjes erg duidelijk over de periode van de Romeinse tijd tot en met de vroege middeleeuwen, zeg maar van het jaar 1 tot 1000 n. Chr. Het is eigenlijk een meer algemeen artikel over de historische perioden dat waar mogelijk geconcretiseerd wordt naar het gebied van onze dorpen. Uit de Romeinse tijd zijn er losse inheemse vondsten in Leenderstrijp, Sterksel (Someren?) en Heeze, de na-Romeinse tijd (270-500 n. Chr.) biedt niets, en van de tijd van 500 tot 900 (Merovingische en Karolingische tijd) zegt Jan Broertjes (5) dat er weinig of niets bekend is en de tiende eeuw noemt hij terecht duister. Zijn conclusie dat Heeze-, Leende en Sterksel al vele duizenden jaren bewoning hebben gekend, is waar, maar zegt niets over de ouderdom van de dorpen zoals wij nu een dorp definiëren. Daarvan maakt Broertjes duidelijk dat de 12^e eeuw ons in archeologisch opzicht houvast begint te bieden.

In 2001 verscheen het themanummer *15 jaar archeologisch onderzoek in Geldrop, Heeze en Leende*

van de Heemkronyk (6). Hier komt de verhuizing van de nederzetting Geldrop aan de orde: in de dertiende eeuw eindigt Genoehuis, neemt de bewoning op 't Zandt af en begint Geldrop-Heuvel. Er is daar een 12^e eeuwse erf met woonstalhuis, twee bijgebouwtjes en een waterput aangetoond. Genoehuis, waar langdurig bewoning geweest is, heeft geen kerkje gehad. (Het gehucht Riel had overigens wel een kapel, sinds 1487, maar dat gehucht laten we hier nu verder buiten beschouwing, evenals Kreijl in Heeze.) In enkele archeologische projecten en publicaties (7), waar de archeologen Nico Roymans, Jos Bazelmans en Frans Theuws aan meegewerkt hebben, wordt wel enige bewoning in de vroege middeleeuwen geopperd nabij Zesgehuchten. De onderzoekers maken interessante opmerkingen over wat rijkelijk suggestief 'Karolingisch Geldrop (750-950)' wordt genoemd (7 a). De bevindingen worden met slagen om de arm gepresenteerd: van 'een alleenstaande hoeve die slechts enkele decennia bewoond is geweest' wordt datering in de 9^e eeuw 'het meest waarschijnlijk' geacht (7 b, p. 33 e.v.). Dat geldt ook voor een huisplattegrond nabij 't Zandt in Geldrop. De vondst van een Dorestad-munt zegt weinig over de datering. Harde datering (zie verderop) ontbreekt. Het kasteel van Geldrop stamt uit de veertiende eeuw en een burg of borg waarschijnlijk uit de dertiende; dit gegeven stemt overeen met archeologische aanwijzingen voor een nederzetting of dorp. Wat Heeze betreft was er waarschijnlijk een nederzetting bij De Ven met een kerkje (dat er volgens een Averbodese oorkonde al rond 1200 was) en in de 16^e eeuw werd daar een kerk in steen opgetrokken die tot 1828 bestond. Coenen veronderstelt hier een vroegmiddeleeuwse nederzetting maar draagt daar geen argumenten voor aan, integendeel: enkele bladzijden verder verwerpt hij terecht de oude theorie over de Frankische oorsprong van de gehuchten (1 c, p.26). Pas enkele eeuwen later volgt verplaatsing van dit gehucht richting Eymeric waar vanaf de

dertiende eeuw al wel een nederzettinkje bestond. Weer eeuwen later komt Heeze-centrum daartussen in terecht. Het oudste gedeelte van het kasteel van Heeze is in de dertiende eeuw gebouwd.

De Kerkhof in Heeze.

Van Leende als nederzetting of dorp is archeologisch weinig bekend. Vooral onder en rondom de huidige kerk (van 1474) moet 'bij gelegenheid' nog eens goed gezocht worden. De vraag of ook Leende misschien verhuisd is naar een lagere ligging moeten we steeds voor ogen blijven houden. Van Leende weten we uit de tijd dat de naam voor het eerst in een geschrift genoemd wordt (1225-1240) in archeologisch opzicht (vrijwel) niets. Leenderstrijp heeft bebouwing en bewoning gekend in de Romeinse tijd (o.m. 6), toen ons land veel dichter bevolkt was dan in de eeuwen erna. Er zijn ook argumenten om aan te nemen dat een weg in de Romeinse tijd over de gronden van Leende en Heeze liep en onder meer Riethoven-Valkenswaard met Someren, Weert en Roermond verbond. Leenderstrijp lag niet al te ver van een waarschijnlijk belangrijke Romeinse weg van Empel naar Tongeren, maar dat thema valt buiten het onderwerp van dit artikel. Dat de St. Janskapel voorgangers heeft gehad staat vast, maar ook hier zijn de vroege middeleeuwen duister.

St. Janskapel Leenderstrijp.

Er zijn in het gebied van beide gemeenten (Geldrop en Heeze-Leende) wel vondsten die men aan de periode van de vroege middeleeuwen toeschrijft, maar deze tonen geen nederzetting aan die we kunnen rekenen tot de geschiedenis van de hier besproken huidige dorpen. Uit een combinatie van terzake doende archeologische bevindingen en de archivalia (zie hiervoor) kan men afleiden dat onze dorpen in de twaalfde eeuw zijn ontstaan. De archivalia en de archeologica moeten dan wel betrouwbaar zijn. Daarover nu enkele verdere opmerkingen.

Datering volgens de archivalia

De datering van het begin van de dorpen zou niet kloppen als de oorkonden geen betrekking hebben op de betreffende plaats en/of als ze als document onjuist gedateerd worden en/of onjuiste dateringen bevatten.. Wat Heeze betreft zijn er twee oorkonden waarvan zojuist aangegeven is dat de tekst ofwel niets met Heeze te maken heeft ofwel een opzettelijke fout bevat. Coenen vertelt veel over de vervalsing van 1172-1197 en voegt daar de volgende conclusie aan toe: *Blijkbaar werd er in die tijd veel vervalst, anders zou men dat destijds nooit zo gedaan hebben* (1 c, p. 23). Oorkonden die betrekking hebben op situaties uit de twaalfde en dertiende eeuw (en latere eeuwen) zijn inderdaad vaak op die onderdelen vals die te maken hebben met

kansen om succesvoller belangen te claimen. Er zijn echter ook oorkonden uit die eeuwen die betrekking hebben op situaties uit de vroege middeleeuwen (zoals de Hodibaldusschenking). Het gaat dan om teksten die men kopieën noemt. De oorspronkelijke oorkonde ontbreekt, dus je kunt niet bewijzen dat het om een werkelijke kopie gaat. De kans dat men teksten (zogenaamde 'kopieën') opstelde die expliciet bedoeld waren als juridische 'bewijzen van eigendom' is in de tijd van een hevige strijd tussen kerkelijke en wereldlijke macht zeer groot. De tocht naar Canossa van de 'Duitse' keizer Hendrik IV en het Verdrag van Worms zijn hoofdmomenten in deze strijd. Van bepaalde abdijen (zoals Stavelot en Echternach) is bekend dat ze oorkonden, vita's en kronieken produceerden mede om kerkelijke belangen veilig te stellen. Vooral de Benedictijnen hebben ook op dit terrein veel werk verzet. In onze ogen gaat het om vervalsingen, maar in de ogen van de toenmalige monniken-juristen ging het om rechtmatig en noodzakelijk werk. Onder meer Umberto Eco heeft deze geestesgesteldheid goed beschreven. Erg ver op dit terrein gaat de rechts-historicus Hans Constantin Faussner, die eigenlijk alle zogenaamd vroegmiddeleeuwse oorkonden 'vals' noemt. Ze dateren van eeuwen later (kopieën) en dienden een ander doel dan lange tijd verondersteld is. Het lijkt mij overigens een vergissing om te denken dat deze 'vervalsingen' hun waarde als historische bron verliezen. Het blijven belangrijke bronnen maar ze moeten waarschijnlijk wel anders begrepen worden. Het is natuurlijk wel dat de vroege middeleeuwen nog wat duisterder worden dan ze al waren. Wat onze dorpen betreft hanteren we momenteel oorkonden die uit de twaalfde en dertiende eeuw stammen en ook op die tijd betrekking hebben. Ze kunnen daarom (grotendeels) betrouwbaar geacht worden.

Datering volgens de archeologica

Over het algemeen wordt in ons land de datering van archeologische vondsten zelden

als probleem gezien. Er is meestal een sfeer dat aangegeven dateringen nu eenmaal vast staan en dat discussie overbodig is. Dat komt waarschijnlijk omdat de traditionele dateringsmethoden van de archeologen na de Tweede Wereldoorlog aangevuld en vervangen zijn door natuurwetenschappelijke dateringstechnieken. Deze technieken zou je hard kunnen noemen, omdat ze de ouderdom van materiaal meten, vergeleken met de benadering van archeologen die het van interpretatie moeten hebben (stratificatie en materiaalkennis). Beide benaderingen blijven overigens van belang, maar geen van beide is probleemloos. Kennelijk is het momenteel zo dat de traditionele methoden van dateren bij de archeologen zitten en daar valt dan kennelijk weinig meer over te zeggen en dat de meer natuurwetenschappelijke methoden in handen zijn van enkele instituten en een zeer klein aantal experts. Wetenschappelijke stelligheid kan in dit laatste geval wel gecombineerd worden met geslotenheid alleen al omdat de investeringen terugverdiend moeten worden en bij voorkeur ook geld opleveren. Want dat horen en zien we wel bij archeologen: wat is objectief dateren toch duur! We hebben dus een situatie dat de archeologen zelf niet de natuurwetenschappelijke dateringsmethoden tenvolle kunnen begrijpen en hanteren en er veel voor moeten laten betalen. Een interessant punt is of de natuurwetenschappelijke dateringsmethoden (C-14-meting, dendrochronologie en luminicentie-meting) inderdaad absoluut kunnen meten. Vast staat in elk geval dat C-14 (het meten van de radioactiviteit van organisch materiaal) veel problematischer is dan blijkt uit tal van archeologische publicaties en dat ze niet zonder de dendrochronologie kan. Dendrochronologie is het identificeren van patronen van jaarringen van bomen, maar ook hier rijzen allerlei vragen voor wie er zich werkelijk in verdiept. Zelfs nationaal bekende archeologen durven beweren dat we momenteel beschikken over een over de gehele wereld geldend jaarringenpatroon van

6000 jaar. Het absoluut dateren zou een bereikte situatie zijn. Dergelijke stelligheid maakt wellicht indruk, maar de wens is hier wel heel erg de vader van de gedachte. Opvallend is dat er in ons land geen literatuur beschikbaar is over de problemen bij het natuurwetenschappelijk dateren. Ook enkele publicaties van de Duitse onderzoekers, zoals Niemitz en Blöss (9), die beweren dat ook de natuurwetenschappelijke dateringsmethoden op circleredeneringen berusten en zich toch laten leiden door onze historische noties over de telling van de jaren en de perioden van de geschiedenis (te beginnen bij Scaliger) werd en wordt nooit schriftelijk gereageerd. In mondelinge discussies komt nogal eens de vraag aan de orde wie er nu eigenlijk werkelijk deskundig is op het vlak van natuurwetenschappelijk dateren. Het lijkt momenteel een beetje op de volgende patstelling: de archeologen kunnen en willen de discussie niet aan en de experts hebben er geen enkel belang bij. Echte concrete dateringsproblemen liggen er vooral in het eerste millennium. Voor het antwoord op vragen naar het begin van de hier besproken dorpen zijn ze dus vooral van belang voor hypothesen ten aanzien van de vroege middeleeuwen. In dit artikel hebben we echter het standpunt ingenomen dat deze kwestie naar onze mening niet echt relevant is. Onze dorpen zijn zich gaan vormen in het begin van het tweede millennium. Er is op dit moment geen reden om het archeologisch onderzoek met betrekking tot die periode ter discussie stellen (10).

Literatuur

1. a.. J. Coenen, *Alles wat hier leeft, spint, twernt of weeft. Geschiedenis van Geldrop en Zesgebuchten*, Geldrop 1987; b. J.. Coenen, *Leende. Geschiedenis van een dorp met een ondernemende bevolking*, Leende 1997; c. J. Coenen, *Heeze. Geschiedenis van en schilderachtig dorp*, Heeze 1998; d. J. Coenen, *Kerk te midden van zes gebuchten*, Maasbracht 1999
2. A. van Oirschot, *Sterksel. Een Zaligheid Apart. De geschiedenis van het meest merkwaardige dorp van Brabant*, Heerlen 1983
3. a. Stichting Torenfeesten, *Dyt gheyt aen der kyrcken van Leendt*, Leende 1974; b. W. Iven en T. van Gerwen, *Lind dè is de sgonste plats*, Leende 1974
4. M. Farjon, *Het gilde St-Jan Baptista & Leenderstrijp*, Leende 1995
5. E. Kolen en L. Hollanders, *De sgonste Parel van Brabant*, Geldrop z.j. (1998), met name het artikel van Jan Broertjes; J. Broertjes, *Archeologische vondsten in Heeze en omgeving*, Brabants Landschap, september 1997; J. Broertjes, *Vroege middeleeuwen*, Kroniek van de Kempen 1998 (zie ook 15)
6. Werkgroep Archeologie, *15 jaar Archeologisch onderzoek in Geldrop, Heeze en Leende*, Geldrop 2001
7. a. N. Roymans en F. Theuws (red.), *Een en al zand*, Den Bosch 1993; b. J. Bazelmans en Fr. Theuws (red.), *Tussen Zes Gebuchten. De laat-Romeinse en middeleeuwse bewoning van Geldrop – 't Zand*, Amsterdam 1990
8. Peter Dekkers, *Nogmaals de schenking van Hezia door Hodibaldus in 785*, Heemkronyk, jaargang 36 (1997)
9. Chritian Blöss en Hans Ulrich Niemitz, *De C 14-Crash. Das Ende der Illusion mit Radiokarbonmethode und Dendrochronologie datieren zu können*, Verlijn 2000 (2)
10. Het lijkt me dus een goede zaak om in het jaar 2200 het 1000-jarig bestaan van onze dorpen eendrachtig en massaal te vieren. In de gemeentelijke budgetten zou daarmee vanaf heden rekening gehouden kunnen worden.